

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У цій статті розглянуто модель державно-церковних відносин у країнах Європи та нашій державі. Акцентовується увага на незгодженості фактичних відносин між державою та церквою в Україні і задекларованої конституційної моделі. У підсумку пропонується законодавче визнання Православ'я традиційною релігією в Україні.

Ключові слова: державно-церковні відносини, Православ'я, правовий статус, теорія права, Помісна українська церква.

Уже кілька десятиліть країни Центральної і Східної Європи, з одного боку, прихильно ставляться до демократизації державно-церковних відносин, а з іншого – стають на захист і поступове відтворення тих релігійних культур, без яких немислима їхня національна totoжність. У цьому сенсі Україна посіла і нині посідає видатне місце. Орієнтиром для керівництва Української Держави після відновлення незалежності в частині конституювання системи взаємин між державою і релігійними об'єднаннями чомусь виявилась не відповідна національна традиція і навіть не практика державно-церковних відносин у країнах близьких географічно, культурно та політично.

Відповідно до ч. 3 ст. 35 Конституції в нашій країні встановлено модель державно-церковних відносин, за якої церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви [1]. Проте чи не суперечить така модель відносин теорії права та фактичній дійсності?

У підручниках з теорії держави та права, порівняльного правознавства та релігієзнавства виділяють такі види правового статусу Церкви в системі державно-правових режимів.

1. **Цезаропапізм** (лат. *caesar* – цезар, *papa* – папа). Виявляє себе як політика світської влади, спрямована на підпорядкування собі всього церковного життя; поєднання в особі державного правителя вищої світської і духовної влади. Передбачає повну залежність церкви від держави, одержавлення і підпорядкування світській владі церковних структур. Класичними прикладами такого правління є Візантія, де імператори збирали церковні собори, вирішували догматичні суперечки, призначали чи знімали патріархів, митрополитів тощо. Цю модель перейняла Російська імперія, де з XVIII ст. і до початку XX ст. главою Православної Церкви був імператор (імператриця). Церква стає одним з інститутів дер-

жавної бюрократичної системи, а духовенство – особливим прошарком суспільства зі своїми правами та пільгами (непідсудність світському суду, звільнення від податків, військової повинності тощо).

2. **Держави з офіційно узаконеною і фактично панівною Церквою, або державною Церквою.** Цей вид правового статусу Церкви характеризується тим, що Церква фактично входить до складу державного апарату та виконує відповідні функції. Існує в таких країнах Європи, як Ватикан, Ліхтенштейн, Монако, Польща, Данія, Ісландія, Англія, Шотландія, Норвегія, Греція, Фінляндія, деяких кантонах Швейцарії.

Гарвардське дослідження 2000 р. засвідчило, що з 188 держав світу 75 визнали те чи інше віровчення офіційним [2, р. 2].

В Ісландії стаття 62 Конституції Республіки встановлює: «Євангелічно-Лютеранська Церква є державною церквою, що має підтримку і заступництво держави».

У статті 2 Конституції Норвегії встановлено, що євангельська лютеранська релігія є офіційною державною релігією. Всі витрати з управління Церквою Норвегії покриваються державою та муніципальною владою за рахунок державних податків.

У Швеції глава королівського дому є офіційним главою Лютеранської Церкви.

3. **Держави з визначеною традиційною релігією (конфесією) в суспільстві, яка посідає пріоритетне становище серед інших віровідань.**

Для цього типу відносин характерне збереження державної підтримки та привілеїв окремих церков. Наприклад, сучасна Німеччина, де держава хоч проголошує нейтральність і толерантність до різних релігій, виявляє певну відмінність у ставленні до релігійних організацій залежно від їхньої чисельності та впливу на сус-

пільне життя. Подібними є державно-церковні відносини в Японії, Австрії, Перу.

Є певний досвід становлення вищезазначеної моделі державно-церковних відносин і у колишніх республік СРСР. Парламентом Грузії внесено 30.03.2001 року доповнення до Конституції, згідно з яким між державою Грузія і Автокефальною Православною Апостольською Церквою Грузії встановлено конкордатні відносини [3], що регулюватимуться спеціальною Конституційною угодою. За введення конкордатної системи проголосувало 188 депутатів грузинського парламенту, як від пропрезидентської більшості, так і від опозиції. Угода регламентує відносини Церкви та Держави і зачіпає такі теми: армію, виправно-трудова установи, медичні установи, освіту, соціальний діяльність, шлюб, майнові відносини та фінансування церкви. Основні положення сформульовані таким чином: Церква свої функції виконує на основі норм канонічного права, в рамках цієї Угоди і в рамках законодавства Грузії; духовні особи не підлягають призову в армію; представники духовенства мають право не давати свідчення за фактами, які їм довірили як духовним наставникам або які їм стали відомі; держава визнає шлюб, зареєстрований Церквою; держава забезпечує створення інституту військових священників в армії; держава забезпечує створення інституту капеланів у в'язницях; навчальні програми і предмети з православного віросповідання і кандидатури викладачів затверджує держава за поданням Церкви; держава і Церква мають право здійснювати спільні програми соціального забезпечення; майно Церкви звільнене від податку на землю і від податку на майно; власність Церкви та інші майнові права захищені законом; держава не має права відчужувати від Церкви її майно; Церква має право отримувати пожертву, а також доходи від оренди свого майна. Проект Конституційної угоди був опублікований грузинською мовою в трьох редакціях. Робота над текстом триває, а в лютому 2012 р. парламент Грузії прийняв постанову «Про створення урядової комісії для розгляду питань, передбачених Конституційною угодою між грузинською державою та Автокефальною Православною Апостольською Церквою Грузії».

У статті 43 Конституції Литовської Республіки закріплено, що: «Держава визнає традиційні у Литві церкви та організації, а інші... у випадку, якщо вони мають опору в суспільстві та їх вчення і обряди не суперечать закону і моральності» [4].

Преамбула закону Республіки Вірменія від 17.06.1991 р. № ЗР-0333-1 «Про свободу совісті та релігійні організації» закріплює Вірменську апостольську церкву як національну церкву вірменського народу: «Керуючись Декларацією

про незалежність Вірменії, враховуючи духовне пробудження вірменського народу, його віковий духовний досвід і традиції, визнаючи Вірменську апостольську церкву як національну церкву вірменського народу, важливий оплот творення його духовного життя і збереження нації, керуючись встановленими міжнародними нормами-принципами прав і основних свобод людини і зберігаючи прихильність до положень статті 18 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, Верховна Рада Республіки Вірменія приймає цей Закон про свободу совісті та релігійні організації». Стаття 6 цього Закону встановлює: «На території Республіки Вірменія діють: Вірменська апостольська церква (скорочено – Вірменська церква) з її традиційними організаціями; інші релігійні організації, що створюються і діють серед своїх віруючих членів – відповідно до власного майна та статуту» [5].

Формально в Італії не було державної церкви, але конституція держави передбачала до 1984 р. існування конкордату держави з Ватиканом, за яким римо-католицька релігія визначалась як єдина державна релігія в Італії, що забезпечувало привілейоване становище католицькому віросповіданню порівняно з іншими. Лише після перегляду Латеранських договорів, зокрема конкордату від 1929 р., було скасовано переваги католицизму перед іншими конфесіями, ліквідовано обов'язкове викладення лише однієї релігії в державних навчальних закладах і т. ін.

Цікавою є й стаття 13 Конституції Республіки Болгарія. Вона складається з трьох частин і фактично визначає основу правового статусу Церкви. Перша частина цієї статті проголошує: «Віросповідання є вільним», а вже в другій зазначається, що «традиційна релігія у Республіці Болгарія – східно-православне віросповідання».

У Білорусії в законі «Про свободу совісті та релігійні організації» зазначено: «виходячи з права кожного на свободу совісті та віросповідання, а також на рівність перед законом незалежно від ставлення до релігії; рівності релігій перед законом, визнання визначальної ролі Православної церкви в історичному становленні й розвитку духовних, культурних та державних традицій білоруського народу; духовної, культурної та історичної ролі Католицької церкви на території Білорусії; невіддільності від загальної історії народу Білорусії Євангелічно-Лютеранської церкви, іудаїзму та ісламу; необхідності сприяння досягненню взаємного розуміння, толерантності та поваги до релігійних почуттів громадян в питаннях свободи совісті й віросповідання».

Якщо ж говорити про форму та терміни, що використовуються в конституціях держав для окреслення місця Церкви в системі державно-правових режимів, то вони різні: Церква назива-

ється «панівною», «офіційною», «традиційною» або просто наголошується на «винятковій» ролі однієї конфесії. Також можливим є конкордат. Це стосується держав, де вплив на більшу частину населення має католицизм, і він (конкордат) укладається з Ватиканом – папським престолом. Як відомо, не так давно таку угоду з Ватиканом уклав польський уряд, чим закріпив пріоритет католицької Церкви в Польщі, де католики становлять близько 90 відсотків населення.

Прийнявши 1998 року новий варіант закону «Про свободу совісті та релігійні організації», Російська Федерація також фактично приєдналася до групи країн, які надають перевагу традиційним конфесіям. На думку багатьох дослідників, нинішній закон надає пріоритет Московській Патріархії Російської Православної Церкви.

4. Держави з конституційно узаконеним відокремленням Церкви (релігійних організацій) від держави та школи від Церкви. Державу без державної релігії називають світською, або секулярною.

Така модель була характерна для колишніх країн соціалістичного табору, де законодавство теоретично гарантувало свободу совісті, а реально віруючі зазнавали дискримінацій. «Атеїзація» державної політики призводила до значних порушень прав людини. Церкви як суспільні інституції активно використовувалися владою у внутрішній та зовнішній політиці.

Україна, згідно з чинним законодавством, належить до цієї групи країн, де стан правового статусу Церкви в державі характеризується відокремленням в цілому Церкви від держави. До цього переліку входить значна частина постсоціалістичних країн (де ідеологія атеїзму загальмувала розвиток Церков, які ще й тепер не змогли подолати наслідки деструктивного впливу та забезпечити свій вплив на більшість громадян), а також Франція, США.

Ознаки такого виду правового статусу Церкви в системі державно-правових режимів можна визначити положенням Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [6], де у статті 5 говориться: «Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії. Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається». У цьому ж законі (ст. 5) йдеться про те, що «в Україні здійснення державної політики щодо релігії і Церкви належить виключно до відання України», а «релігійні організації не виконують державних

функцій». Стаття 6 Закону встановлює принцип відокремлення школи від Церкви (релігійних організацій).

Як уже зазначено вище, ч. 3 ст. 35 Конституції встановлює, що церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Проте безліч фактів свідчать про те, що в нашій державі фактично існує модель державно-церковних відносин, за якої православне віросповідання посідає пріоритетне становище серед інших. Наведемо приклади.

У преамбулі Конституції України зазначено, що Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішнім та майбутніми поколіннями, приймає цю Конституцію – Основний Закон України [1]. Я далекий від думки, що посилання на Бога в тексті Конституції України є чимось випадковим, на що юрист не повинен звертати увагу. Навпаки, ми можемо з повною підставою говорити про Бога як юридичний, точніше конституційний концепт, який, якщо глибоко задуматися, повинен мати колосальний вплив на правову систему України. Враховуючи, що за даними Держкомнацрелігії у 2011 р. найбільш поширеною релігійною організацією в Україні залишається православ'я, яке становить 51,2 % від загальної мережі релігійних організацій України [7], то стає зрозумілим, що, приймаючи у 1996 р. Конституцію, відповідальність перед Богом розумілась саме у православному контексті.

У ст. 73 Кодексу законів про працю зазначено, що робота не провадиться в дні релігійних свят: 7 січня – Різдво Христове, Пасха (Великдень) і Трійця [8]. Ця законодавча норма також свідчить про те, що надається перевага православної релігії на загальнодержавному рівні.

Про визнання домінуючого статусу православ'я в Україні досить часто висловлюються і посадові особи. Зокрема, у щорічній доповіді уповноваженого ВР України з прав людини «Про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні у 2011 р.» зазначено, що розподіл церковно-релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить про домінування в Україні православ'я, до якого входить 17 071 парафія, тобто 51,6 % загальної кількості релігійних осередків віруючих. У підсумку Уповноважений з прав людини зазначила, що є актуальним питання гармонізації національної моделі суспільно-релігійних та державно-церковних відносин з європейськими стандартами [9].

Аналіз релігійної політики української держави впродовж 1992–2007 років свідчить, що всі три президенти України (Л. Кравчук, Л. Кучма та В. Ющенко) були і є прихильниками створен-

ня «єдиної Помісної Церкви», вбачаючи в ній один із механізмів становлення та консолідації української нації.

Крім того, враховуючи євроінтеграційні прагнення України, слід враховувати, що очільники Європи визнають та пропагують важливість внеску організованих релігій у розвиток громадянського суспільства та демократії. Екс-голова ПАРЄ Рене Ван дер Лінден на III Європейській міжхристиянській асамблеї у румунському місті Сібіу, яка відбулася у вересні 2007 року, заявив: «Віра, релігія та релігійні організації відіграють життєво важливу роль у соціумі, забезпечуючи цілісність суспільного організму... Я переконаний, що політики змушені визнати це і збільшити роль Церков та інших релігійних організацій в суспільстві» [10].

Підсумовуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що в Україні православ'я є традиційною релігією в суспільстві, яка посідає пріоритетне становище серед інших віросповідань. Але це прямо не закріплено ні в Конституції, ні в інших законодавчих актах, що свідчить про невідповідність реалій та задекларованої системи державно-церковних відносин.

Сама держава, де-факто надаючи перевагу Православній Церкві, де-юре не визнає себе православною, не відзначає особливу роль право-

слав'я для власного ж становлення та тисячолітнього процесу державотворення України.

Законодавче ж закріплення ролі православ'я у державно-церковних відносинах в нашій країні надасть правового поштовху до становлення Української Помісної православної церкви, через такі кроки:

- 1) розширення правового підґрунтя для розвитку законодавства у сфері релігії;
- 2) збільшення співпраці держави та Православної церкви у вирішенні актуальних соціальних проблем, котрі стоять сьогодні перед Україною (пенсійне забезпечення, трудова міграція, протидія поширенню ВІЛ/СНІДу, статевим збоченням, наркоманії, алкоголізму та занепаду моралі);
- 3) можливість інтеграції у європейський гуманітарний простір для активної духовної розбудови Європи;
- 4) захист винятково національних інтересів у діалозі з іншими помісними православними церквами світу;
- 5) вироблення національного формату взаємодії духовної і світської систем освіти.

Досить прогнозованим та логічним є те, що вищезазначені заходи можливо повноцінно здійснювати лише між державою та єдиною Українською Помісною православною церквою.

Список літератури

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254 к/96 ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/конституція>. – Назва з екрана.
2. Robert J. Barro and Rachel M. McCleary. Which Countries Have State Religions. – Harvard, 2005. – 53 p.
3. Конституція Грузії : Закон Грузії від 24.08.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.parliament.ge/index.php?lang_id=ENG&sec_id=68. – Назва з екрана.
4. Конституція Литовської Республіки від від 25.10.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm. – Назва з екрана.
5. Закон Республіки Вірменія від 17.06.1991 р. № ЗР-0333-1 «Про свободу совісті та релігійні організації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.parliament.am. – Назва з екрана.
6. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23.04.1991 № 987-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/987-12>. – Назва з екрана.
7. Інститут релігійної свободи / Християнство залишається домінуючою релігією в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=828%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk. – Назва з екрана.
8. Кодекс законів про працю від 10.12.1971 № 322-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/322-8/card6#Public>. – Назва з екрана.
9. Щорічна доповідь уповноваженого ВР України з прав людини Про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні у 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ombudsman.gov.ua/images/stories/07022011/Dopovid_8_1.pdf. – Назва з екрана.
10. Председатель ПАСЕ: нужно усилить влияние церквей в обществе [Електронний ресурс] // <http://www.regions.ru/news/politics/2096498/>. – Назва з екрана.

P. Bogomazov

LACK OF COORDINATION IN THE RELATIONS BETWEEN THE STATE AND THE ORTHODOX CHURCH IN UKRAINE FROM THE PERSPECTIVE OF LEGAL TYPOLOGY OF THE RELATIONS BETWEEN STATE AND CHURCH

This article considers a model of the relations between state and church in Europe and in our country. We will pay main attention to the inconsistency of the actual relationship between state and church in Ukraine and to the declared constitutional model. As a result we offer to recognize the Orthodox religion as the traditional religion in Ukraine legally.

Keywords: relations between state and church, Orthodox Church, legal status, theory of law, Manorial Ukrainian church.

Матеріал надійшов 09.04.2012